

ПРОБЛЕМА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЦІ МАКАРЕНКА

У статті з'ясовано місце сім'ї як інституту соціалізації за педагогічною системою А.С. Макаренка. Проаналізовано основні напрямки сімейного виховання, визначена роль батька та матері в цьому процесі, показано значення корисної праці у вихованні працелюбності та полегшенні процесу соціалізації дитини.

Актуальність теми дослідження зумовлена кризою інституту родини. Сім'я, традиційно, є дуже поважним у нашій країні соціальним інститутом, який значною мірою формує орієнтації на трудове, суспільно-політичне життя людини. Екстремальна загально-кризова ситуація в державі не могла не позначитися на сім'ї. Катастрофічне зменшення шлюбів, економічні проблеми, безробіття, зростання кількості розлучень знижують адаптаційні можливості родини та призводять до порушень у її функціонуванні. Це дає підстави говорити про кризові періоди сім'ї, її руйнування, конфлікти батьків і дітей, недоліки у сімейному вихованні тощо. Більшість методів, що застосовуються для виховання дітей у навчальних закладах, застарілі. Сучасна «гуманізація виховання», яка заснована на відстороненні дітей від праці в школі, родині, призводить, як правило, до порушення процесів соціалізації особистості. З метою вирішення цієї проблеми та вибору найефективнішого способу виховання дитини в сім'ї та колективі необхідно перш за все звернутися до поглядів вітчизняних педагогів-класиків. Саме тому в даний час вивчення виховання дитини через колектив (сім'ю, навчальні заклади) набуває особливої актуальності.

Для написання статті застосовувались джерела – праці самого А.С. Макаренка [1-3]. Видатний педагог, Антон Семенович займався комплексним вивченням впливу колективу на формування особистості та прийшов до висновку, що в процесі виховання необхідно перш за все привчати дитину до колективної праці («Прапори на баштах») [1]. Педагог детально вивчав роль та місце сімейного виховання дитини («Книга для родителів») та можливості педагогічного впливу на особистість («Педагогическая поэма») [2], [3]. Однак, на думку авторів, ця тема в науці розкрита недостатньо широко, особливо такі її аспекти, як важливість впливу батьків на процес виховання дитини, поєднання праці з вихованням в умовах сучасності тощо. **Метою даної статті** є аналіз поглядів А.С. Макаренка на роль та місце батьків у соціалізації особистості.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики сімейного виховання належить саме А.С. Макаренку, якого вважають одним із засновників сімейної педагогіки. Для нього сім'я – це єдиний колектив, причому колектив педагогічний і різновіковий. Педагог першим в Україні не тільки почав використовувати термін «педагогічна технологія», а й увів поняття технології організації виховного процесу. Він наголошував на важливості для свідомого та відповідального виховання таких процесів, як прогнозування, моделювання, планування, проектування, організація взаємин. Фундаментом його системи виховання була народна основа, рід. А сім'я, зокрема багатодітна, стала основою організаційної технології виховної діяльності колективу. А.С. Макаренко вважав, що виховання дітей – найголовніша сфера суспільного життя [4, с. 37].

Педагог торкнувся цілої низки проблем сімейного виховання: сім'я як незмінний обов'язковий фактор всебічного виховання дитини, умови виховання, структура сім'ї та її виховне значення, роль батька і матері у вихованні, види авторитету батьків, взаємозв'язок школи й сім'ї. На думку А.С. Макаренка, структура сім'ї, її устрій інколи відіграють вирішальне значення в житті дитини, наприклад, сім'я без батька найбільше завдає шкоди дітям [5, с. 83].

Вирішальним фактором у вихованні дітей є поведінка батьків. Справжнє виховання потребує не часу як такого, а якісного його використання, почуття відповідальності. І чим дитина старша, тим менше вона потребує часу і тим більше – відповідальності [6, с. 243]. Справжня сутність виховання не в розмовах з дитиною, не в прямій, а в опосередкованій дії на дитину: в організації сім'ї, життя дитини. Виховна робота – це насамперед робота організатора. Макаренко вважав, що керувати дитиною, спрямовувати її, а не оберігати від життя – це найвідповідальніше завдання батьків. Він був переконаний, що підхід до виховання має бути з оптимістичною гіпотезою, нехай навіть з деяким ризиком [2, с. 102].

Родина може виступати як позитивний, так і негативний фактор виховання. І разом з тим жодний інший соціальний інститут не може потенційно нанести стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити родина. Сім'я – це особливого роду колектив, що грає у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль. У тривожних матерів часто виростають тривожні діти; честолюбні батьки нерідко так тиснуть на своїх дітей, що це призводить до появи в них комплексу неповноцінності; нестриманий батько, що виходить із себе при найменшому приводі, нерідко, сам того не відаючи, формує подібний же тип поведінки у своїх дітей тощо.

У зв'язку з особливою виховною роллю родини виникає питання про те, як зробити так, щоб максимізувати позитивні і звести до мінімуму негативні впливи родини на виховання дитини. Для цього необхідно точно визначити внутрішньосімейні соціально-психологічні фактори, що мають виховне значення. Саме в родині дитина одержує перший життєвий досвід, робить перші спостереження й учиться, як поводитися в різних ситуаціях. Дуже важливо, щоб те, чому батьки навчають дитину, підкріплювалося конкретними прикладами, щоб вона бачила, що в дорослих теорія не розходиться з практикою. Головне у вихованні маленької людини – досягнення щиросердечного єднання, морального зв'язку батьків з дитиною. Батькам в жодному разі не варто пускати процес виховання на самоплив [3, с. 139].

А.С. Макаренко зазначав, що найтяжче здійснювати виховання в тих сім'ях, де є лише одна дитина. Характерно, що до нього на перевиховання лише зрідка потрапляли діти з багатодітних сімей. Здебільшого «педагогічний брак» надходив з сімей одинокітних, бо там, де росла дитина-одинак, концентрація надмірної батьківської любові діяла на неї згубно і була страшною помилкою в сімейному вихованні.

Видатний педагог наполегливо рекомендував у кожній родині задовольняти потреби перш за все батьків, і робити це відкрито. Якщо в сім'ї, наприклад, виникне проблема, кому в першу чергу пошити сукню – дочці чи мамі, то слід, не задумуючись, надати пріоритет мамі. Він був глибоко переконаний, що найкращі діти бувають у щасливих батьків. Діти мають бачити живий приклад сімейного щастя, сприяти його зміцненню і ділити разом з батьками [7, с. 53].

Отже, вирішальним фактором у вихованні дітей є поведінка батьків. Керувати дитиною, спрямовувати її – це найважливіше завдання батьків. Макаренко підкреслював, що найкраще виховання отримують у родинах, де кілька дітей.

Окрему увагу приділяв Антон Семенович місцю батька в процесі виховання дитини. На тлі традиційного тлумачення ролі батька у вихованні наступного покоління в українській сім'ї А.С. Макаренко досить точно й без перебільшень окреслив діапазон його виховної ролі [8, с. 3]. Оскільки педагог розглядав сім'ю як виховний колектив, в якому кожен є його рівноправним учасником, Антон Семенович вважав батька лише старшим відповідальним членом цього колективу. Батьківська влада має підпорядковуватися громадській, а його обов'язок – це перш за все зобов'язання перед суспільством [1, с. 299].

Основою доброзичливого клімату в сім'ї, за А.С. Макаренко, є ставлення батька до матері й навпаки, відношення батьків до дітей. З появою дитини у батьківському серці народжуються почуття відповідальності й усвідомленості сили свого прикладу. Діти стають для батьків своєрідним стимулом, щоб самовдосконалюватися, ставати чистішими, благороднішими, культурнішими та обізнанішими. Недарма педагог акцентує

свою увагу на питанні самовиховання батьків, вважаючи найголовнішим методом «батьківський контроль над кожним своїм кроком» [3, с. 153]. Відомий педагог аналізує різні форми псевдоавторитетів батька та піддає їх критиці. Найгіршим та найпоширенішим є «авторитет любові», найаморальнішими є «авторитет підкупу», «авторитет доброти», «авторитет дружби», «авторитет придушення», «авторитет чванства», «авторитет педантизму», «авторитет резонерства» тощо. Натомість А.С. Макаренко пропагує авторитет, заснований на трудовому житті батьків, їх громадській діяльності та поведінці, на громадянському почутті батька і матері, на їх обізнаності з життям дитини й допомозі їй та відповідальності за її виховання [9, с. 102].

Батько може багато в чому вплинути на статеву ідентифікацію дитини. Він є для дитини своєрідним прикладом, моделлю наслідування і значно впливає на процес статевої ідентифікації. Перші ознаки ототожнення зі своєю статтю виявляються у віці до трьох років. Батько відіграє важливу роль у процесі виникнення в дитини відчуття себе, належності до чоловічої статі (ядерна статева ідентичність) і оволодіння засобами поведінки, властивими чоловікам. Крім того, встановлено, що батько відіграє значну роль у засвоєнні дітьми моральних норм. Батьки за допомогою слів та поведінки виражають своє відношення до певних подій чи вчинків людей, формуючи таким чином моделі поведінки та моральну оцінку. Батько дисциплінує дитину, встановлює правила поведінки, схвалюючи за одні вчинки та караючи за інші. Ідентифікація – найважливіший фактор засвоєння моральних норм та соціальних ролей, і батько в даному випадку особливо потрібен хлопчику.

Роль батьків у вихованні полягає в заохоченні активності, спрямованої на розвиток соціальної компетентності. Якщо мати надає дитині можливість відчувати інтимність людської любові, то батько вказує їй шлях до людського суспільства. Батько й мати є для дітей джерелом пізнань про світ, працю, техніку, сприяють формуванню соціально корисної мети та ідеалів, професійної орієнтації. Особливості батьківської ролі в сім'ї й вихованні дітей визначаються такими чинниками, як доступність для дитини, включеність у спільну діяльність з нею, відповідальність за матеріальне забезпечення і організацію освітньо-виховної сфери дитини [10, с. 170].

З метою правильного батьківського виховання педагог закликає батьків дотримуватися почуття міри у всьому і перш за все – у проявах любові до дітей. Надмірна любов може завдати великої шкоди не лише дітям, а й батькам. А.С. Макаренко сповідував ідею єдності виховної роботи школи, сім'ї та громадськості [3, с. 216]. Школа, за його переконанням, повинна вчити батьків правильному мистецтву виховання. Основною функцією школи є педагогічна освіта батьків, підвищення їх педагогічної культури, що передбачає не лише забезпечення їх знаннями, а й уміннями, оскільки навчити виховувати можна лише в практиці.

У своїй педагогічній творчості Макаренко окреслив основні напрямки виховання: естетичне й етичне виховання, виховання почуття обов'язку, чесності й правдивості, фізичне виховання. Але першочерговим видатний педагог вважав заохочення дитини змалечку до праці. За Макаренко, трудове навчання потрібно починати в дошкільні роки. Трудова участь дітей у сім'ї повинна розпочинатися в доступній дітям формі (у грі) [11, с. 162]. З віком трудові доручення слід ускладнювати й відокремлювати від гри, праця не повинна перетворюватися на гру. Після тривалих роздумів він прийшов до висновку, що «праця без освіти, що йде поряд, без політичного й суспільного виховання, що йдуть поряд, не приносить виховної користі, виявляється нейтральним процесом. Ви можете примусити людину працювати скільки завгодно, але коли водночас з цим ви не будете її виховувати політично й морально, коли вона не братиме участі в громадському й політичному житті, то ця праця буде просто нейтральним процесом, що не дає позитивного наслідку. Праця як виховний засіб можлива тільки як частина загальної системи» [3, с. 331].

Макаренко був прихильником виробничої (сільськогосподарської і промислової) праці, вважав, що лише в такій праці виробляється правильний характер людини, вихо-

ується відповідальність за свою роботу, яка є частиною загальної колективної праці. У своїй виховній діяльності використовував й інші види дитячої праці: самообслуговуюча, реміснична, безкоштовна суспільно корисна у порядку шефства тощо. Щоб праця здійснювала правильний виховний вплив на дітей, вона, на думку Макаренка, повинна бути посиленою, результативною, осмисленою, творчою, педагогічно доцільною, колективною [1, с. 109].

Самообслуговування в школі та сім'ї – це найбільш доступний і повсякденний вид праці. З нього розпочинається виховання у дитини працелюбності, залучення її до все більш складних видів трудової діяльності. Досвід показує, що педагогічно правильна організація цієї праці стає доброю звичкою, не тільки обов'язком, а й потребою школярів. Привчання дітей до самообслуговування розпочинається в сім'ї. Першим етапом трудового виховання є поступове привчання дітей до невеликих та посильних для їхнього віку трудових завдань. У цей період краще привчати дітей до самообслуговування. Наступним етапом є розширення видів праці від самообслуговування до обслуговування сім'ї в цілому. Уже молодший школяр може пришити гудзик до сорочки молодшого брата чи сестри, випрасувати рушники тощо. Важливим у трудовому вихованні є врахування індивідуальних особливостей учнів. Так, фізично ослабленим дітям, не звільняючи їх від праці, слід доручати нескладну роботу, бажано на свіжому повітрі [2, с. 247].

Отже, в педагогічній системі А.С. Макаренка сім'я як інститут соціалізації займає важливе місце. Виховання дитини в сім'ї повинно супроводжуватися громадянським почуттям батька і матері, їх обізнаністю з життям дитини та відповідальністю за її виховання. Першочерговим у процесі виховання А.С. Макаренка вважав заохочення дитини до праці, яке повинно починатися в дошкільні роки. Трудову участь дітей у сім'ї необхідно спочатку пов'язувати з грою, поступово привчаючи дитину до праці та відповідальності за свої вчинки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Прапори на баштах / Макаренко А.С. – М. : Веселка, 1981. – 569 [1] с.
2. Макаренко А.С. Книга для родителей / Макаренко А.С. – М. : Правда, 1971. – 458 [1]с.
3. Макаренко А.С. Педагогическая поэма / Макаренко А.С. – М. : ИТРК, 2003. – 720 [1] с.
4. Артемова Л.В. Історія педагогіки України / Артемова Л.В. – К. : Либідь, 2006. – 419 с.
5. Волкова Н.П. Педагогіка для студентів вищих навчальних закладів / Волкова Н.П. – К. : Академія, 2003. – 193 с.
6. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России / [сост. З.И. Васильева]. – М. : Академия, 2001. – 467 с.
7. Гавакова Т.И. Макаренко А.С. как психолог / Т.И. Гавакова // Творческое использование идей А.С. Макаренко и В.А. Сухомлинского в формировании педагогического мастерства. – 1983. – № 1. – С. 53-54.
8. Ярмаченко М. Антон Макаренко – класик української педагогіки ХХ ст. / М. Ярмаченко // Педагогічна газета. – 2003. – № 2. – С. 3.
9. Кумарин В.В. Педагогика: необходимость перемен / В.В. Кумарин // Коммунист. – 2001. – № 15. – С. 97-107.
10. Фролов А. Наследие А.С. Макаренко / А. Фролов // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 168-170.
11. Історія української школи і педагогіки / [упоряд. В.Г. Кремень]. – К. : Знання, 2005. – 767 с.

Л.А Рощина, Л.А Корбань

Проблема семейного воспитания в педагогике Макаренко

В статье определено место семьи как института социализации в соответствии с педагогической системой А.С. Макаренко. Проанализированы основные направления семейного воспитания, определена роль отца и матери в этом процессе, показано значение полезного труда в воспитании любви к работе и облегчении процесса социализации ребенка.

L.A. Roshchina, L.A. Korban

The Problem of Family Education in Pedagogics of Makarenko

In the article the place of a family as an institution of socialization in accordance with the educational system of A.S. Makarenko is defined. The main directions of family education are analyzed, the role of father and mother in this process is defined, the importance of useful work in cultivation of love to work and simplification of the process of socialization of a child is shown.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2011.